

III одсек

Прешавши скелом, а од 1658. године дрвеним мостом, Мораву код Равног, Цариградски друм је ишао до Ниша долином Мораве или на извесној удаљености од ње. Крај Србије везан за овај део друма знатно је усталасан брдима и планинама, али ипак довољно плодан да његова везаност за друм, за Смедерево и Београд на северу, за Дубровачки пут на југозападу, за Видин на североистоку и за Софију на истоку, буде од великог значаја за његов привредни живот и положај становништва. Поред тога, за овај друм су се везивали путеви: за Бугарску преко Соко Бање, за Крушевац преко Шупљака и Сталаћа, и за Скопље преко Лесковца. Путници су се, углавном, држали једне трасе; једино што су за време поплаве напуштали долину Мораве и скретали преко Бовна.

ПАРАЋИН. — Подручје на коме се налази Параћин насељавано је од античких времена; Ф. Каниц је овде установио многе римске налазе и остатке једног каструма,⁵⁴³ а у средњем веку ту налазимо трг Паракинов брод у коме се држао и панађур.⁵⁴⁴ Овај свој наглашени трговачки и прометни значај сачуваће Параћин и у турском периоду. У њему ће се држати пазар и вапшар, и то од најранијих времена,⁵⁴⁵ а путописци ће га уносити у своје путне дневнике као коначиште. На већину њих остављаће Параћин утисак варошице, понекад чак и лепе и отмене вароши. Једино га М. Безолт назива „рђавим селом“.⁵⁴⁶ Када је реч о Параћину друге половине XVI века, овај утисак је у основи тачан, јер је он у то време заиста само знатније насеље на друму. Од села, какав је на почетку XVI века — 1516. има 22 хришћанске и 1 муслиманску кућу и 4 нежењена⁵⁴⁷ — Параћин се током прве половине XVI века развија у касабу с готово искључиво муслиманским становништвом. Тачније, први пут се помиње као касабa почетком тридесетих година.⁵⁴⁸ Седамдесетих година Параћин има 66 муслиманских кућа и џемат Цигана — њих седморица — хришћана и муслимана.⁵⁴⁹ Ту постоји џамија која носи име султана Сулејмана⁵⁵⁰ и каравансарај подигнут такође у време владавине овог султана.⁵⁵¹ По М. Безолту, био је од камена и покривен оловом; у њему су с обе стране биле собице и димњаци где су путници зими становали и кували.⁵⁵² Разваљена бања, коју помиње Кикле,⁵⁵³ по Евлији Челебији

⁵⁴³ М. и Д. Гарашанин, нав. дело, 179.

⁵⁴⁴ Ст. Новаковић, *Законски споменици*, 495, 497, 504.

⁵⁴⁵ Крушевачки дефтер No 55 (1516), 31.

⁵⁴⁶ Р. Matković, нав. дело, Rad JAZU, CXXIX, 61.

⁵⁴⁷ Крушевачки дефтер No 55 (1516), 31.

⁵⁴⁸ Крушевачки дефтер No 161 (1530), 91.

⁵⁴⁹ Крушевачки дефтер No 567 (1575—76), 92.

⁵⁵⁰ Године 1578/79. одређена је сума од 1.690 акчи за поправку часне џамије покојног султана Сулејман-хана у касабџи Параћину (Фонд 6, арх. јед. 9, Белград, 12).

⁵⁵¹ Ј. Вецек (1564) бележи да су преноћили у каравансарају (Р. Matković, нав. дело, Rad JAZU, LXXXIV, 86).

⁵⁵² Исти, нав. дело, Rad JAZU, CXXIX, 61.

⁵⁵³ Р. Самарџић, нав. дело, 196.

била је задужбина Крушевљанина Кинализадеа.⁵⁵⁴ Дрвени мостови на Црници, преко једног је прешао Кикле,⁵⁵⁵ вероватно су ту постојали и раније, јер се ова река, иако мала, није могла прећи на коњу, по Евлији Челебији.⁵⁵⁶ Паланка је овде подигнута, изгледа, тек у XVII веку, свакако пре 1628. године.⁵⁵⁷ По Евлији Челебији, обим јој је износио 800 корака и имала је посаду састављену од диздара и 40 војника; ту су се још налазили: складиште муниције и више шахи топова.⁵⁵⁸ На зидовима ове паланке видео је Кикле још свеже хајдучке главе.⁵⁵⁹

До краја XVI века у Параћину су живели искључиво муслимани; њихов број је седамдесетих или осамдесетих година износио само 25 кућа и 36 житеља који су у самом Параћину држали винограде.⁵⁶⁰ Поред виноградарства, становништво се у знатној мери бавило и гајењем пиринча. Тако је, на пример, шездесетих година ушур од пиринча, осим оног дела који је припадао држави, износио 1.512 акчи, а целокупан приход од Параћина 5.000 акчи.⁵⁶¹ У извесној мери било је развијено и сточарство; године 1596. у Параћину је забележено 390 глава ситне стоке.⁵⁶² На Шт. Герлаха Параћин је оставио утисак отменог и великог места с лепим баштама; наоколо су, каже он, бујна житна поља и вртови.⁵⁶³ У време проласка Евлије Челебије на јужној страни утврђења налазила се мала варош. У њој је, поред већ поменутог хана, хамама и цамије, било још око 150 војничких кућа, 20 дућана, винограда и бапти.⁵⁶⁴ Хаџи Калфа бележи да је Параћин касаба и калдуџ на београдском путу.⁵⁶⁵ У француском дневнику о походу Мустафе II, 1696. године, забележено је да је Параћин „био некада доста велика паланка“.⁵⁶⁶

СИКИРИЦА. — Село јужно од Параћина. Вероватно је средњовековно насеље; по попису из 1516. године, имало је 8 кућа и 1 нежењеног, приход од села, коме је припадала једна ливада, износио је 1.280 акчи.⁵⁶⁷ Тридесетих година забележен је приход од 1.671 акче.⁵⁶⁸ Године 1566. овде је коначила турска војска.⁵⁶⁹ Десетак година касније, у Сикирици постоје само 2 куће које дају годишње 886 акчи.⁵⁷⁰

⁵⁵⁴ Evlija Ćelebi, изд. Н. Šabanović, нав. дело, 66.

⁵⁵⁵ Р. Самарџић, нав. дело, 196.

⁵⁵⁶ Evlija Ćelebi, изд. Н. Šabanović, нав. дело, 66.

⁵⁵⁷ A. Velics — E. Kammerer, нав. дело, 424, 425.

⁵⁵⁸ Evlija Ćelebi, изд. Н. Šabanović, нав. дело, 65.

⁵⁵⁹ Р. Самарџић, нав. дело, 197.

⁵⁶⁰ Крушевачки дефтер No 95 (Мурат III), 87. Вероватно њих Д. Ун-гнад (1572) назива спахијама (Р. Matković, нав. дело, Rad JAZU, CXII, 217).

⁵⁶¹ Крушевачки дефтер No 567 (1517—76), 92.

⁵⁶² Дефтер овчарине и торовине за кадилуке Београд, Смедерево и Јагодину No 21 (1596), 52/23.

⁵⁶³ Р. Matković, нав. дело, Rad JAZU, CXVI, 51.

⁵⁶⁴ Evlija Ćelebi, изд. Н. Šabanović, нав. дело, 66.

⁵⁶⁵ Kâtib Ćelebi, Cihan nümâ, R 1629, 301.

⁵⁶⁶ И. Божић, нав. дело, 184.

⁵⁶⁷ Крушевачки дефтер No 55 (1516), 30.

⁵⁶⁸ Крушевачки дефтер No 161 (1530), 83.

⁵⁶⁹ Mühimme, V, 1821.

⁵⁷⁰ Крушевачки дефтер No 567 (1575—56), 119.

БРАЧИН. — Село северно од Ражња. Постојало је, сасвим сигурно, и пре доласка Турака. У првом попису ових области, 1516. године, у њему је забележено 37 кућа, 6 неожењених и 2 удовице; укупан приход од села и два млина износио је 4.681 акчу.⁵⁷¹ Све до краја XVI века спадало је у већа села; тридесетих година имало је 20 кућа и 13 неожењених,⁵⁷² а у време владавине Мурата III — 64 куће и 14 неожењених.⁵⁷³ Становништво овог села имало је обавезу, вероватно већ у првој половини XVI века, да храни два мензилска коња. Седамдесетих година овај број се повећава на три.⁵⁷⁴ Судаћи по тој обавези, Брачин се налазио на самом путу.⁵⁷⁵

ПРЕТРКОВАЦ (?). — Данас село северно од Ражња. Уколико је читање овог имена тачно, први помен овог села био би почетком тридесетих година XVI века. Тада је забележен само приход од села у износу од 1.421 акче.⁵⁷⁷ Следећа белешка, из седамдесетих година, показује да до неких знатних промена није дошло. Тада је село имало 10 кућа и 2 неожењена, приход је износио 1.253 акче, и његови становници имали су обавезу да хране два поштанска коња.⁵⁷⁸ У време владавине Мурата III број становника се повећава: 22 куће, 5 неожењених, приход 1.500 акчи, и даље хране два поштанска коња.⁵⁷⁹ Село се налазило на самом путу.

ШУПЕЉАК. — Данас село Јовановац на истоименој реци. До 1859. године звало се Шупељак.⁵⁸⁰ Ф. Каниц је овде нашао остатке једног утврђења које је склон да доведе у везу с римским *Præsidium Dastmini*.⁵⁸¹ Село Шупељак (Шупелак) налазимо у првом попису ових области (1516); тада је имало 33 куће, 13 неожењених и 1 удовицу, укупан приход, заједно са приходом од једног млина, износио је 2.754 акче.⁵⁸² Тридесетих година уписани су: мезра Шупељак са приходом од 2.679 акчи⁵⁸³ и село Шупељак са 23 куће, 7 неожењених, 1 удовицом и баштином, приход износи 2.679 акчи.⁵⁸⁴ Из ове мезре вероватно се касније развило село, јер седамдесетих година постоје два села под овим именом: Мали Шупељак и Шупељак. У првом су биле 3 куће које су давале 717 акчи годишње,⁵⁸⁵ а у другом 5 кућа и 1 неожењен, приход је износио 1.156 акчи. У белешци уз село Шупељак даје се и један занимљив податак: будући да се село налазило на царском путу, његова раја се раселила не могући да подноси насиља путника и пролазника; тек под условом да добију дербеџијски статус, населило

⁵⁷¹ Крушевачки дефтер No 55 (1516), 30.

⁵⁷² Дефтер Ливе Паша No 167 (1530—31), 442.

⁵⁷³ Крушевачки дефтер No 567 (1575—76), 102, 103.

⁵⁷⁴ Крушевачки дефтер No 95 (Мурат III), 95.

⁵⁷⁵ Крушевачки дефтер No 567 (1575—76), 102, 103.

⁵⁷⁶ Исто; Крушевачки дефтер No 95 (Мурат III), 95.

⁵⁷⁷ Крушевачки дефтер No 161 (1530), 85.

⁵⁷⁸ Крушевачки дефтер No 567 (1575—76), 118.

⁵⁷⁹ Крушевачки дефтер No 95 (Мурат III), 108.

⁵⁸⁰ М. Ђ. Милићевић, *Кнежевина Србија*, 801.

⁵⁸¹ М. и Д. Гарашанин, нав. дело, 197.

⁵⁸² Крушевачки дефтер No 55 (1516), 54.

⁵⁸³ Крушевачки дефтер No 161 (1530), 9.

⁵⁸⁴ Дефтер Ливе Паша No 167 (1530—31), 440.

⁵⁸⁵ Крушевачки дефтер No 567 (1575—76), 119.

се неколико кућа.⁵⁸⁶ Године 1566. у Шупељаку коначи турска војска.⁵⁸⁷ У попису из времена владавине Мурата III регистровано је готово исто стање као и у претходном попису.⁵⁸⁸

ПРЕДЕБЕЛ. — Ово село данас не постоји. Налазило се на самом Цариградском путу, вероватно на простору између Претрковца и Ражња, тачније негде код локалитета Дебела шума у близини Ражња. Без сумње је средњовековно насеље, јер се налази у првом попису ових области. Тада је имало 42 куће, 8 нежењених, 2 удовице и 1 мезру; приход од становника и 4 млина износио је 5.036 акчи.⁵⁸⁹ Тридесетих година село има 59 кућа, 1 нежењеног, 1 удовицу и баштину, приход износи 5.850 акчи.⁵⁹⁰ У другој половини XVI века становници овог села хране два поштанска коња. Иначе, село је у то време знатно мање него што је било на почетку XVI века; средином седамдесетих година има 12 кућа и 1 нежењеног, сви заједно дају дажбине у износу од 2.000 акчи,⁵⁹¹ а у време владавине Мурата III 35 кућа и 8 нежењених, приход износи 2.140 акчи.⁵⁹²

РАЖАЊ. — К. Јиречек претпоставља да је на подручју Ражња лежала античка Arsenia у чијој је близини била Mutatio Cametae или Caminae.⁵⁹³ У средњем веку помиње се Ражањ,⁵⁹⁴ а Турци га први пут уписују 1516. године као село Горњи Ражањ (Горне Ражне).⁵⁹⁵ Тада је имао 42 куће, 6 нежењених и 2 удовице; целокупан приход од села и 2 млина износио је 5.861 акчу.⁵⁹⁶ По А. Вранчићу, који је овуда прошао 1553. године, село Ражањ лежи под шумовитим брежуљком названим од домаћих „Ражњем“, јер су се ту стицале две горе правећи тесан кланац.⁵⁹⁷ Због овог кланца и несигурних путева који су овамо водили, Евлија Челебија их назива хајдучким и каже да на њима треба бити опрезан.⁵⁹⁸ Турци су Ражњу дали дербенцијски статус, вероватно већ у првој половини XVI века. По народном предању, које је забележио Шт. Герлах, то се збило овако: овде су једном хајдуци напали посланике и отели им царске дарове које су ови носили султану. Месни становници су ове дарове преотели и послали султану, после чега их је он ослободио свих данака.⁵⁹⁹ Током XVI века долази у Ражњу готово до сталног пораста броја становника: године 1530. ту има 47 кућа, 5 нежењених, 4 удовице и 2 баштине, приход износи 6.826 акчи;⁶⁰⁰ шест година касније, сада се зове Горњи и Доњи

⁵⁸⁶ Исто, 117.

⁵⁸⁷ Mühimme, V, 1821.

⁵⁸⁸ Крушевачки дефтер No 95 (Мурат III), 108.

⁵⁸⁹ Крушевачки дефтер No 55 (1516), 28.

⁵⁹⁰ Дефтер Ливе Паша No 167 (1530—31), 440.

⁵⁹¹ Крушевачки дефтер No 567 (1575—76), 111.

⁵⁹² Крушевачки дефтер No 95 (Мурат III), 102.

⁵⁹³ К. Јиречек, нав. дело, 87.

⁵⁹⁴ Ст. Новаковић, *Законски споменици*, 770.

⁵⁹⁵ Занимљиво је да се у народу, поред облика Ражањ, сачувао и Ражне (М. Ђ. Милићевић, *Кнежевина Србија*, 809).

⁵⁹⁶ Крушевачки дефтер No 55 (1516), 28.

⁵⁹⁷ А. Vegrancsics, нав. дело, МНН SS, II, 305.

⁵⁹⁸ Evlija Celebi, изд. Н. Šabanović, нав. дело, 65.

⁵⁹⁹ Р. Matković, нав. дело, Rad JAZU, CXVI, 51.

⁶⁰⁰ Дефтер Ливе Паша No 167 (1530—31), 440.

Ражањ, има 68 кућа и 1 баштину, мезра Доњи Ражањ била је сејалиште села.⁶⁰¹ Средином седамдесетих година дербенцијско село Горњи Ражањ има 105 кућа и 6 нежењених,⁶⁰² а неколико година касније 67 кућа и 31 нежењеног.⁶⁰³ Становништво се, судећи по дажбинама, највише бавило гајењем житарица и виноградарством. На барона Вратислава Ражањ је, ипак, оставио лош утисак: врло рђаво село, каже он; преноћили су у сељачким колибама и напољу.⁶⁰⁴ Хан у Ражњу први помиње П. Манди 1620. године.⁶⁰⁵ Кикле каже да је леп и јако велики.⁶⁰⁷ Евлијино тврђење да има више импозантних ханова⁶⁰⁸ тешко је прихватити. Паланка у Ражњу помиње се први пут 1594/95. године.⁶⁰⁹ После 1636. године, када је ова прва паланка изгорела,⁶¹⁰ подигнута је нова, коју Евлија Челебија описује као чврсту, сазидану у облику продуженог четвороугаоника. Ту су се, по њему, налазили дамије, житни магацин и војничке куће.⁶¹⁰ Ове зграде запамтило је и народно предање. „Прича се“, бележи М. Ђ. Милићевић, „да је ту од старине био некакав каравансарај, покривен оловом, још нека велика зграда и једна дамија“.⁶¹¹ Писац француског дневника о походу Мустафе III, 1696. године, забележио је да је Ражањ паланка утврђена малим палисадима. Ту се још налазио логор и неколико колиба.⁶¹² На данашњем месту Ражањ се налази од 1837. године, када је премештен због куге.⁶¹³

ЈАБУКОВАЦ. — Село јужно од Ражња. Године 1532. и 1566. у њему је коначила царска војска.⁶¹⁴ Први пут је уписано 1530. године. Тада је имало 20 кућа, 9 нежењених, 3 удовице и 9 баштина, приход је износио 5.245 акчи,⁶¹⁵ шест година касније, имало је 30 кућа, 11 су уживале баштине, и 8 нежењених, приход је износио 3.999 ачки.⁶¹⁶ У другој половини XVI века долази до опадања овог села; седамдесетих година има само 10 кућа, које дају дажбине у износу од 2.999 акчи,⁶¹⁷ а 1588. приход од овог села износи 1.500 акчи.⁶¹⁸

ВУКАШИНОВАЦ. — Село на Јужној Морави, северозападно од Алексинца. У попису из 1530. године приход од овог села износио је 4.372 акче.⁶¹⁹ Шест година касније, забележено је у њему 10 кућа,

⁶⁰¹ Крушевачки дефтер No 179 (1536), 52.

⁶⁰² Крушевачки дефтер No 567 (1575—76), 115.

⁶⁰³ Крушевачки дефтер No 95 (Мурат III), 105.

⁶⁰⁴ P. Matković, нав. дело, Rad JAZU, СХХХ, 141.

⁶⁰⁵ P. Mundy, нав. дело, 70.

⁶⁰⁶ P. Самарџић, нав. дело, 197.

⁶⁰⁷ Evlija Celebi, изд. H. Šabanović, нав. дело, 65.

⁶⁰⁸ Фонд 75, кутија 2, Пирот, арх. јед. 78.

⁶⁰⁹ J. Hammer, нав. дело, V, Pest, 1829, 221.

⁶¹⁰ Evlija Celebi, изд. H. Šabanović, нав. дело, 65.

⁶¹¹ М. Ђ. Милићевић, *Кнежевина Србија*, 809.

⁶¹² И. Вожић, нав. дело, 184.

⁶¹³ В. С. Куниберт, *Српски устанак и прва владавина Милоша Обреновића 1804—1850*, Београд, 1901, 518.

⁶¹⁴ Feridun Bey, нав. дело, I, 578; Mühimme, V, 1821.

⁶¹⁵ Дефтер Ливе Паша No 167 (1530—31), 445.

⁶¹⁶ Крушевачки дефтер No 179 (1536), 151.

⁶¹⁷ Крушевачки дефтер No 567 (1575—76), 158.

⁶¹⁸ Дефтер базара лива: Вучитрна, Крушевца и др. No D 632 (1589), 342.

⁶¹⁹ Крушевачки дефтер No 161 (1530), 37.

2 су поседовале баштине, 1 неожењен. Село се обрађивало и споља и приход је износио 3.527 акчи.⁶²⁰ У близини Вукашиновца била је скела којом се прелазила Морава и ту се, вероватно, одвајао пут за Крушевца. Седамдесетих година приход од ове скеле износио је 5.966 акчи.⁶²¹ Само село имало је нешто касније 9 кућа и 2 неожењена и давало је дажбине у износу од 3.600 акчи.⁶²²

ЋИЋИНА. — Село западно од Алексинца. Облик Ћићинци (Кикинци), који је забележен у турским изворима, сачувао се у народу до данас. Први пут је забележено 1516. године. Тада је имало 25 кућа, 4 неожењена и 1 удовицу. Приход је износио 5.022 акче.⁶²³ Године 1530. забележен је само приход овог села у износу од 2.689 акчи.⁶²⁴ Шест година касније, Ћићина је село са 12 кућа, 9 имају баштине, и 4 неожењена. Приход од села износи 1.528 акчи.⁶²⁵ Од седамдесетих година становништво Ћићине храни поштанске коње. Број кућа је и даље мали, има их свега 12 и 2 неожењена.⁶²⁶ Нешто касније попеће се на 15 кућа, 9 је уживало баштину, и 3 неожењена, приход од села износио је 3.460 акчи.⁶²⁷ Из једне царске наредбе крушевачком бегу и бањском кадији, која је, вероватно, из нешто каснијег времена, види се да је из Ћићине побегло 16 неверничких кућа. Оне 3 куће које су остале у селу нису могле да хране поштанске коње, па се зато наређује да се бегунци врате и поново ту населе. Занимљиво је што се овде истиче да ову обавезу село има од времена султана Мехмеда,⁶²⁸ реч је свакако о Мехмеду II, а ми је, као што је већ истакнуто, налазимо тек у попису из шездесетих година XVI века.

БОБОВИШТЕ. — Село северно од Алексинца. Вероватно је било значајније средњовековно насеље, јер по попису из 1516. године има 42 куће, 6 неожењених и 3 удовице; приход од села износи 5.850 акчи.⁶²⁹ Петнаестак година касније, међутим, Бобовиште има само 22 куће, 11 неожењених и 3 удовице, приход износи 3.818 акчи.⁶³⁰ Од седамдесетих година има обавезу да храни поштанске коње. У то време у њему се налази само 15 кућа; приход износи 3.000 акчи.⁶³¹ Нешто касније, број становника се повећао, износио је 30 кућа и 2 неожењена, док је приход достигао суму од 5.000 акчи.⁶³²

СМОЉАНОВАЦ. — Село под овим именом данас не постоји. Међутим, уз помоћ путописа и турских пописа могуће је доста тачно утврдити где се ово село налазило. На свом путу из Ражња у Ниш, М.

⁶²⁰ Крушевачки дефтер No 179 (1536), 155.

⁶²¹ Крушевачки дефтер No 567 (1575—76), 153.

⁶²² Крушевачки дефтер No 95 (Мурат III), 405.

⁶²³ Крушевачки дефтер No 55 (1516), 94.

⁶²⁴ Крушевачки дефтер No 161 (1530), 37.

⁶²⁵ Крушевачки дефтер No 179 (1536), 151.

⁶²⁶ Крушевачки дефтер No 567 (1575—76), 163.

⁶²⁷ Крушевачки дефтер No 95 (Мурат III), 409, 410.

⁶²⁸ I. H. Uzunçarşılı, *Kapıkulu ocakları*, I, 112.

⁶²⁹ Крушевачки дефтер No 55 (1516), 27.

⁶³⁰ Дефтер Ливе Паша No 167 (1530—31), 445.

⁶³¹ Крушевачки дефтер No 567 (1575—76), 158.

⁶³² Крушевачки дефтер No 95 (Мурат III), 404.

Безолт је забележио да су стигли у „Hassan-Bascha karavanseray“.⁶³³ Ту је било још и сеоце.⁶³⁴ М. Квад (Quad) (1600) га назива „vilis pagus Hassan Bassa Caravanserei“.⁶³⁵ Уз село Смољановац, у попису из седамдесетих година забележено је да се налази на царском путу и да су се сви његови становници, не могући да поднесу насиља путника и пролазника, разбегали. Због тога је садашњи скадарски санџакбег и бивши темишварски беглербег саградио у овом селу каравансарај и довео становнике који су се, за одговарајуће пореске олакшице, старали о мосту који се налази у близини села. Хасан-паша је изградио село које је уписано као чифлук, његови становници су давали само бедели ушур од 400 акчи годишње.⁶³⁶

Када се ови подаци упореде са онима које дају путописци, постаје сасвим јасно да је ту реч о селу Смољановцу у коме је Хасан-паша подигао каравансарај. Чињеница да се ово село понекад замењује с Алексинцем — Ј. Рим помиње Spahucöy или Hassan bassa Crabasarye,⁶³⁷ а М. Пигафета каже да је Хасан-паша подигао каравансарај у Алексинцу⁶³⁸ — несумњив је доказ да се Смољановац налазио у непосредној близини Алексинца. То, уосталом, потврђује и иначе поуздани Кикле. Описујући паланку Алексинац, он, поред осталог, каже: „Њена џамија, звана Гази Хасан-пашина џамија, и један доста леп хан, звани Гази Хасан-пашин хан, налазе се изван паланке, на оној страни која је према Београду.“⁶³⁹ Тиме је, без сумње, положај овог села најтачније одређен.

Иначе, Смољановац је средњовековно насеље. Попис из 1516. године бележи у њему 55 кућа и 4 удовице; укупан приход, укључујући ту и 3 баштине, износио је 6.116 акчи.⁶⁴⁰ Касније ће доћи до опадања броја становника; 1530. године у Смољановцу има само 10 кућа, 2 нежењена и 1 удовица, приход износи 1.565 акчи.⁶⁴¹ Судаћи по већ поменутом попису, ово село је неко време било чак и напуштено. Не зна се колико је имало кућа у време када га је населио Хасан-паша, али, с обзиром на чињеницу да његови становници уместо ушура дају само 400 акчи годишње, њихов број није могао бити велики. Касније, у време владавине Мурата III, овде налазимо само 13 кућа⁶⁴² и већ поменути Квад (Quad) назива га малим селом.⁶⁴³

АЛЕКСИНАЦ. — Праисторијска и римска налазишта установљена на подручју Алексинца⁶⁴⁴ указују на велику старину овог насеља. Мада за то нема непосредних података, са сигурношћу се може закључити да је овде постојало насеље и у средњем веку. То показује већ само његово хришћанско име, а и чињеница да се налази у најстаријем тур-

⁶³³ Звао се тако по паши који га је градио.

⁶³⁴ Р. Matković, нав. дело, Rad JAZU, СХХІХ, 61.

⁶³⁵ Исти, нав. дело, Rad JAZU, СХХХVI, 11.

⁶³⁶ Крушевачки дефтер No 567 (1575—76), 166.

⁶³⁷ Р. Matković, нав. дело, Rad JAZU, СХХІХ, 31.

⁶³⁸ М. А. Pigafetta, изд. Р. Matković, нав. дело, Starine, XXII, 180.

⁶³⁹ Р. Самарџић, нав. дело, 197.

⁶⁴⁰ Крушевачки дефтер No 55 (1516), 48.

⁶⁴¹ Дефтер Ливе Паша No 167 (1530—31), 444.

⁶⁴² Крушевачки дефтер No 95 (Мурат III), 412.

⁶⁴³ Р. Matković, нав. дело, Rad JAZU, СХХХVI, 11.

⁶⁴⁴ М. и Д. Гарашанин, нав. дело, 45, 166.

ском попису ових области. Чак је, изгледа, спадао у ред знатнијих насеља, јер према поменутом попису из 1516. године има 82 куће, 14 неожењених, 6 удовица и 5 муслимана. У селу су постојала два млина и један хаса виноград; приход је износио 10.835 акчи.⁶⁴⁵ Занимљиво је да се у свим турским изворима, чак и код Евлије Челебије, ово место помиње искључиво под именом Алексинац; назив Спахикеј и слично налазимо само код западних путописаца. Овај назив настао је, вероватно, отуда што су у Алексинцу боравили Турци поседници имања. Године 1530. забележен је само приход од Алексинца у износу од 6.928 акчи;⁶⁴⁶ нешто касније, поред 31 хришћанске куће које су готово све уживале баштине, уписане су и 4 муслиманске куће; приход од села износио је сада 7.000 акчи.⁶⁴⁷ У попису из седамдесетих година, поред 21 хришћанске куће, у Алексинцу су забележене само 4 муслиманске.⁶⁴⁸ М. Пигафета помиње тврђавицу на брежуљку поред села,⁶⁴⁹ а Шт. Герлах каже да су ту седели спахија и осам јаничара.⁶⁵⁰ Као ни већ поменути попис, ни попис настао у време владавине Мурата III не садржи податке о било каквом утврђењу. Ту је забележено само 8 муслиманских кућа, као и 24 хришћанске куће и 2 неожењена.⁶⁵¹ Присуство угледнијих Турака у Алексинцу на изванредан начин потврђује и постојање хамама. По Р. Лубенауу, који је овуда прошао 1587. године, и који је, у ствари, и једини оставио белешку, ово купатило је било лепо и његово снабдевање водом решено на оригиналан начин; река која је протицала иза села терала је један точак на чијим су обема странама биле ведрине које су преносиле воду и сипале је у један олуј; на тај начин вода се спроводила до купатила.⁶⁵² Каравансарај, који помињу Шт. Герлах⁶⁵³ и А. Волф,⁶⁵⁴ носио је, по М. Пигафети, име Хасан-паше⁶⁵⁵ и налазио се изван паланке, на оној страни која је према Београду.⁶⁵⁶ Шт. Герлах изричито истиче да у Алексинцу није било цркве ни попа.⁶⁵⁷ По знатно каснијем Евлији Челебији, у Алексинцу је, поред паланке, чији је опсег износио 800 корака, било више ханова, војничких кућа и складиште муниције. Посада је била састављена од стотину војника; осим тога, ту је још било и више шахи топова.⁶⁵⁸ Француз Кикле, поред једног доста лепог хана који се налазио изван паланке, помиње и џамију, коју је такође подигао

⁶⁴⁵ Крушевачки дефтер No 55 (1516), 27.

⁶⁴⁶ Крушевачки дефтер No 161 (1530), 71.

⁶⁴⁷ Крушевачки дефтер No 179 (1536), 154.

⁶⁴⁸ Крушевачки дефтер No 567 (1575—76), 153.

⁶⁴⁹ М. А. Pigafetta, изд. Р. Matković, нав. дело, Starine, XXII, 180. Занимљиво је да сељаци и данас Алексинац називају Паланком.

⁶⁵⁰ Р. Matković, нав. дело, Rad JAZU, CXVI, 51.

⁶⁵¹ Крушевачки дефтер No 95 (Мурат III), 400.

⁶⁵² О. Зиројевић, нав. дело, Годишњак, XIII, 57.

⁶⁵³ Р. Matković, нав. дело, Rad JAZU, CXVI, 51.

⁶⁵⁴ А. Wolf, изд. J. v. Zehn, нав. дело, 233.

⁶⁵⁵ М. А. Pigafetta, изд. Р. Matković, нав. дело, Starine, XXII, 180. У једној царској заповести помиње се да каравансарај у Алексинцу гради темишварски беглербег (Mühimme, VII, 122); реч је, очигледно, о темишварском беглербегу Хасан-паши, који је подигао каравансарај и у суседном селу Смољановцу. Можда, овом приликом, ипак треба допустити и могућност да је ту реч само о једном каравансарају.

⁶⁵⁶ Р. Самарџић, нав. дело, 197.

⁶⁵⁷ Р. Matković, нав. дело, Rad JAZU, CXVI, 51.

⁶⁵⁸ Evlija Celebi, изд. Н. Šabanović, нав. дело, 64.

Хасан-паша. По њему, Алексинац је велика паланка у којој све куће припадају хришћанима Србима.⁶⁵⁹ Становништво Алексинца се, судећи по дажбинама, највише бавило гајењем житарица. Уз Алексинац се обично уписивао и приход од скеле код села Вукашиновца; седамдесетих година он је износио 5.966 акчи годишње,⁶⁶⁰ а нешто касније 5.200 акчи.⁶⁶¹

БУЈМИР. — Село на Јужној Морави, југоисточно од Алексинца, данас се зове Алексиначки Бујмир. У турским изворима назива се Бујмир. Постојало је, сасвим сигурно, и у средњем веку. Године 1516. имало је 50 кућа, 22 неожењена и 5 удовица; приход од села износио је 2.169 акчи.⁶⁶² Село је већ у то време вршило дербенцијску службу. Године 1530. у Бујмиру је било 60 кућа, 11 неожењених и 5 удовица, приход је износио 1.947 акчи,⁶⁶³ а шест година касније — 1.700 акчи; село је тада имало 19 кућа и 9 неожењених.⁶⁶⁴ Седамдесетих година број кућа се смањио на 18, а приход је износио 2.243 акче.⁶⁶⁵ У селу је, поред гајења житарица, било у знатној мери развијено и виноградарство.

ДОБРУЈЕВАЦ. — Село у долини Јужне Мораве, југоисточно од Алексинца. Убележено је први пут 1516. године; имало је 44 куће, 3 су држале баштине, 9 неожењених и 9 удовица. У селу се налазио један мали млин; приход је износио 5.483 акче.⁶⁶⁶ Попис из 1530. године показује знатно опадање броја становника: 20 кућа, 8 неожењених, 4 удовице, приход износи 3.908 акчи.⁶⁶⁷ Ово ће се наставити и касније; седамдесетих година у Добрујевцу је забележено 18 кућа и 13 неожењених, приход износи 4.590 акчи.⁶⁶⁸ У време владавине Мурата III доћи ће, међутим, до пораста: 27 кућа, 9 неожењених и 1 баштина, приход 4.000 акчи.⁶⁶⁹

КАТУН. — Село југоисточно од Алексинца. Први турски попис из 1516. године затиче у овом селу 35 кућа, 9 неожењених, 2 удовице и 3 муслиманске куће. Хришћани су држали једну баштину; приход од села износио је 4.195 акчи.⁶⁷⁰ Ова чињеница, као и словенско име села, несумњив су доказ да је Катун постојао и у средњем веку. Године 1530. у њему налазимо 15 кућа, 7 неожењених, 1 удовицу и 3 муслимана; приход је износио 3.203 акче.⁶⁷¹ Седамдесетих година има 22 куће и 2 неожењена; приход износи 3.649 акчи.⁶⁷² У време

⁶⁵⁹ Р. Самарџић, нав. дело, 197.

⁶⁶⁰ Крушевачки дефтер No 567 (1575—76), 153.

⁶⁶¹ Крушевачки дефтер No 95 (Мурат III), 400.

⁶⁶² Крушевачки дефтер No 55 (1516), 26.

⁶⁶³ Дефтер Ливе Паша No 167 (1530—31), 445.

⁶⁶⁴ Крушевачки дефтер No 179 (1536), 154.

⁶⁶⁵ Крушевачки дефтер No 567 (1575—76), 162.

⁶⁶⁶ Крушевачки дефтер No 55 (1516), 27.

⁶⁶⁷ Дефтер Ливе Паша No 167 (1530—31), 445.

⁶⁶⁸ Крушевачки дефтер No 567 (1575—76), 155.

⁶⁶⁹ Крушевачки дефтер No 95 (Мурат III), 408.

⁶⁷⁰ Крушевачки дефтер No 55 (1516), 10.

⁶⁷¹ Дефтер Ливе Паша No 167 (1530—31), 445.

⁶⁷² Крушевачки дефтер No 567 (1575—76), 155.

владавине Мурата III број кућа се пење на 27, уписан је и 1 неожењен, приход износи 4.149 акчи.⁶⁷⁸

ДРАЖЕВАЦ. — Село северозападно од Ниша. Ф. Каниц сматра да караула у Дражевцу лежи на римским темељима,⁶⁷⁴ што би указивало на знатну старину овог насеља. Дражевац је, без сумње, био насељен и у средњем веку; чак је, изгледа, спадао у већа насеља; турски попис из 1516. године затиче овде 62 куће, 10 неожењених и 7 удовица. У селу су постојала 3 млина, а целокупан приход је износио 9.157 акчи.⁶⁷⁵ Пошто се село налазило на опасном месту, од 1536. године врши дербенцијску службу. У то време имало је само 15 кућа и 3 неожењена, 14 кућа су поседовале баштину, приход од села износио је 3.00 акчи.⁶⁷⁶ Караула коју помиње Каниц⁶⁷⁷ подигнута је, без сумње, касније. До краја XVI века доћи ће до знатног пораста броја становника у Дражевцу; седамдесетих година ту постоји 41 кућа, држе једну баштину, и 4 неожењена, приход износи 3.000 акчи;⁶⁷⁸ у време владавине Мурата III 49 кућа, такође држе једну баштину, и 3 неожењена, приход износи 7.000 акчи.⁶⁷⁹ Село се, судећи по томе што га у свом итинерару помиње Ј. Бедек,⁶⁸⁰ налазило на друму или недалеко од њега. У турским изворима забележено је као Дражиновац.

ТРНАВА. — Данас постоје, северно од Ниша, села Горња и Доња Трнава. У најранијим турским пописима налази се само село Трнава. Без сумње, ту је реч о насељу које је постојало и у средњем веку; према попису из 1498, ово село има 73 хришћанске и 2 муслиманске куће, 36 неожењених и 16 удовица. У селу је постојала једна хаса ливада и приход је износио 12.316 акчи. Осим тога, 40 хришћана из овог села имали су обавезу да хране једног поштанског коња.⁶⁸¹ Године 1516. Трнава има 65 хришћанских и 4 муслиманске куће, 12 неожењених и 6 удовица. У селу су још била 2 рајинска млина, 1 хаса ливада; приход је износио 3.796 акчи.⁶⁸² Почетком двадесетих година забележен је само приход у износу од 12.362 акче.⁶⁸³ Године 1536. уписује се само село Доња Трнава — 25 хришћанских и 8 муслиманских кућа, 5 неожењених и 3 неспособна, приход 5.035 акчи,⁶⁸⁴ а 1560. Доња и Горња Трнава. Доња Трнава је сада имала искључиво хришћанско становништво: 17 кућа и 14 неожењених, приход 7.992 акче,⁶⁸⁵ а Горња Трнава има само 4 муслиманске куће, 3 су биле исламизирани.

⁶⁷⁸ Крушевачки дефтер No 95 (Мурат III), 402.

⁶⁷⁴ М. и Д. Гарашанин, нав. дело, 167.

⁶⁷⁵ Крушевачки дефтер No 55 (1516), 26.

⁶⁷⁶ Крушевачки дефтер No 179 (1536), 156.

⁶⁷⁷ М. и Д. Гарашанин, нав. дело, 167.

⁶⁷⁸ Крушевачки дефтер No 567 (1575—76), 156, 157.

⁶⁷⁹ Крушевачки дефтер No 95 (Мурат III), 403.

⁶⁸⁰ Забележено је као Дургуц (P. Matković, нав. дело, Rad JAZU, LXXXIV, 88).

⁶⁸¹ Нишки дефтер No 27 (1498), 51, 52.

⁶⁸² Смедеревски дефтер No 1007 (1516), 253.

⁶⁸³ Смедеревски дефтер No 135 (1521—23), 11.

⁶⁸⁴ Смедеревски дефтер No 187 (1536), 164, 165.

⁶⁸⁵ Смедеревски дефтер No 316 (1560), 77.

ране, и један чифлук. Приход је износио 673 акче.⁶⁸⁶ У нешто каснијем попису налази се само Доња Трнава; припадала је султановом хасу и имала је 25 хришћанских и 8 муслиманских кућа, 5 нежењених и 3 неспособна, приход је износио 5.035 акчи.⁶⁸⁷ Године 1572. уписана су оба села: Доња Трнава — 30 кућа, све уживају баштине, и 13 нежењених, приход је износио 7.993 акче,⁶⁸⁸ и Горња Трнава — 8 кућа, све уживају баштине, 2 нежењена и 1 чифлук, приход 672 акче.⁶⁸⁹ Сада су оба села спадала у султанов хас. У попису из времена владавине султана Мурата III бележи се само Горња Трнава, што би могло да значи да је дошло до опадања ова два села. Тада је Трнава имала 7 муслиманских и 19 хришћанских кућа. Приход од села, у коме је постојао и чифлук, износио је 673 акче.⁶⁹⁰ Чињеница да село Трнаву (Tirnavza) помиње у свом итинерару Ј. Бецек⁶⁹¹ указује да се она налази на царском путу или недалеко од њега.

ТОПОНИЦА (ТОПОЛНИЦА). — Данас постоје на Топоничкој реци села Горња и Доња Топоница. У време првог турског пописа ових области село Топоница (Тополница) има 96 кућа, 38 нежењених и 9 удовица. У селу постоји 8 рајинских млинова и 8 ваљевица, целокупан приход износи 15.163 акче, од чега је 8.838 припадало хасу мирливе.⁶⁹² Ово је несумњив доказ да је ту постојало насеље и у предтурском периоду. Године 1516. уписана су два села: Горња и Доња Топоница. Доња Топоница је имала 44 куће, 6 су имале баштине, 16 нежењених и 5 удовица, у селу је било 6 рајинских млинова и приход је износио 7.008 акчи.⁶⁹³ Горња Топоница је такође била знатније село; поред 48 хришћанских, имала је и 7 муслиманских кућа, 7 нежењених и 8 удовица, приход је износио 6.849 акчи.⁶⁹⁴ Следећи пописи показују опадање становништва у оба села; 1536. године Доња Топоница има 28 кућа, 4 уживају баштине, и 3 нежењена, приход износи 6.839 акчи,⁶⁹⁵ 1560. — 24 куће и 8 нежењених, у селу су постојала и 2 чифлука, приход је износио 8.842 акче.⁶⁹⁶ После овог времена долази поново до извесног пораста броја становника; године 1572. ово село припада царском хасу и има 28 кућа, све уживају баштине, и 9 нежењених, приход износи 8.842 акче,⁶⁹⁷ а десет или двадесет година касније у селу постоји 39 кућа и 4 чифлука, док је приход остао неизмењен.⁶⁹⁸ Село Горња Топоница у попису из шездесетих година има 9 хришћанских и 1 муслиманску кућу и 1 нежењеног. Приход од села са приходом од чифлука износио је 4.935 акчи.⁶⁹⁹ Пошто се касније ово село не јавља

⁶⁸⁶ Исто, 80.

⁶⁸⁷ Смедеревски дефтер No МХТ 629 (s. d.), 21, 22.

⁶⁸⁸ Смедеревски дефтер No 517 (1572), 86.

⁶⁸⁹ Исто, 88, 89.

⁶⁹⁰ Смедеревски дефтер No 184 (Мурат III), 80.

⁶⁹¹ Р. Matković, нав. дело, Rad JAZU, LXXXIV, 88.

⁶⁹² Нишки дефтер No 27 (1498), 30, 15.

⁶⁹³ Смедеревски дефтер No 1007 (1516), 245.

⁶⁹⁴ Исто, 228, 229.

⁶⁹⁵ Смедеревски дефтер No 187 (1536), 162.

⁶⁹⁶ Смедеревски дефтер No 316 (1560), 77, 78.

⁶⁹⁷ Смедеревски дефтер No 517 (1572), 86.

⁶⁹⁸ Смедеревски дефтер No 184 (Мурат III), 78.

⁶⁹⁹ Смедеревски дефтер No МХТ 632 (s. d.), 193, 194.

више под овим именом, а бележи се само село Топоница, могуће је да је ту реч о истом селу. У време владавине Мурата III ово село је, поред 17 хришћанских, имало и 3 муслиманске куће и 7 чифлука, приход је износио 5.000 акчи.⁷⁰⁰ Село Доња Топоница имало је у то време 39 кућа и 4 чифлука, приход је износио 8.842 акче.⁷⁰¹ У једном од ова два села постојао је леп каравансарај, у коме је 1571. године преноћио К. Рим на свом путу за Цариград.⁷⁰² Иначе, становништво се у највећој мери бавило гајењем житарица и виноградарством. И К. Рим је забележио да су путовали лепом равницом у којој су обилно расли пшеница и друга жита, а исто тако било је и добрих винограда.⁷⁰³

ТРУПАЛЕ. — Село северозападно од Ниша. Било је, без сумње, насељено и пре доласка Турака; чак је, изгледа, било и знатније насеље. У попису из 1498. у њему су забележене 142 куће, 52 неожењена и 16 удовица, приход од села износио је 19.169 акчи.⁷⁰⁴ Током XVI века дошло је до опадања броја кућа; 1516. има 112 кућа, 37 неожењених и 14 удовица, укупан приход износи 23.258 акчи;⁷⁰⁵ двадесетих година приход се смањио на 23.010 акчи,⁷⁰⁶ а негде шездесетих година износио је само 8.197 акчи. У то време у селу је било 35 кућа и 10 неожењених.⁷⁰⁷ Село се налазило, вероватно, на самом путу, јер је 1521. године у њему коначила турска војска.⁷⁰⁸

ВРТИШТЕ. — Село северозападно од Ниша. Праисторијски и римски налази установљени на овом подручју⁷⁰⁹ показују да ово село спада у ред веома старих насеља. У време првог турског пописа, 1498. године, Вртиште има 51 кућу, 17 неожењених и 5 удовица. Укупан приход од села износи 8.105 акчи.⁷¹⁰ Године 1516. има 50 кућа, 10 неожењених и 6 удовица, приход износи 9.531 акчу,⁷¹¹ а почетком двадесетих година приход се смањио на 7.441 акчу.⁷¹² Од шездесетих година ово село, заједно са селом Трнавом, има обавезу да храни поштанске коње; у њему је тада било само 17 кућа и 12 неожењених, а приход је износио 3.299 акчи.⁷¹³ У време владавине Мурата III долази до извесног пораста: 31 кућа и 4 неожењена.⁷¹⁴

⁷⁰⁰ Смедеревски дефтер No 166 (Мурат III), 299.

⁷⁰¹ Смедеревски дефтер No 184 (Мурат III), 78.

⁷⁰² У путопису погрешно стоји Topliza (P. Matković, нав. дело, Rad JAZU, CXII, 175).

⁷⁰³ Исто, 175, 176.

⁷⁰⁴ Нишки дефтер No 27 (1498), 12, 13.

⁷⁰⁵ Смедеревски дефтер No 1007 (1516), 254, 255.

⁷⁰⁶ Смедеревски дефтер No 135 (1521—23), 15.

⁷⁰⁷ Смедеревски дефтер No МХТ 632 (s. d.), 184.

⁷⁰⁸ Feridun Веу, нав. дело, I, 508; Г. Елезовић — Г. Шкриванић, нав. дело, 42; F. Tauer, нав. дело, 32.

⁷⁰⁹ М. и Д. Гарашанин, нав. дело, 172.

⁷¹⁰ Нишки дефтер No 27 (1498), 69, 70.

⁷¹¹ Смедеревски дефтер No 1007 (1516), 212.

⁷¹² Смедеревски дефтер No 135 (1521—23), 14.

⁷¹³ Смедеревски дефтер No МХТ 632 (s. d.), 189.

⁷¹⁴ Смедеревски дефтер No 166 (Мурат III), 294.

МЕДОШЕВАЦ. — Село северозападно од Ниша. У време првог турског пописа, 1498. године, припадало је хасу мирливе и имало је 41 хришћанску и 2 муслиманске куће, 19 неожењених и 2 удовице, приход је износио 5.421 акчу.⁷¹⁵ Други податак о овом селу припада времену Мурата III. Тада је Медошевац имао 45 хришћанских кућа и 1 чифлук. Приход је износио 4.500 акчи и становници села су, заједно са становницима села Вртишта, имали обавезу да хране поштанске коње.⁷¹⁶

МОЗГОВО. — Село северозападно од Бовна. Године 1530. у овом селу је било 35 кућа, 10 неожењених и 4 баштине, приход је износио 5.573 акче,⁷¹⁷ што значи да је ту реч о знатнијем насељу које је, сасвим сигурно, постојало и у средњем веку. Каснији пописи показују да је дошло до извесног опадања овог села; 1536. године имало је 22 куће, на баштини је било 19, и 3 неожењена, приход је износио 4.200 акчи,⁷¹⁸ а средином седамдесетих година — 27 хришћанских кућа, 1 слеп и 5 неожењених, приход 2.500 акчи.⁷¹⁹ Последњи попис припада времену владавине Мурата III; тада је Мозгово имало 33 куће и 8 неожењених, а приход је износио 27.000 акчи.⁷²⁰

БОВАН. — Мала тврђава на омањем брду при уласку у клисуру Моравице, данас потпуно у рушевинама,⁷²¹ и село Бован, које се налази недалеко одатле, једини су остаци овог некад знатног града. Прво насеље основано је овде већ у време Римљана; по римским итинерарима, ту је био град Praesidium Pompei. У средњем веку Бован је био знатно трговачко место; године 1395. издаје царица Милица повељу у којој одређује да се од Бовна сваке године даје по пет стотина крупица соли манастиру св. Пантелејмона на Светој Гори.⁷²² Нешто касније, у време владавине деспота Стефана, Бован је гранични град, а 1413. заузима га султан Муса. Свој значај задржаће Бован и под Турцима. У њему ће, као средишту истоимене нахије, седети представници власти, а већ у другој деценији XVI века ту ће се држати сталан пазар и вапшар, за који Хаџи Калфа каже да је „знаменит“.⁷²³ Што се тиче тврђаве, извесно је да у XVI веку није имала посаду. Д. Унгнад, који је овуда прошао 1572. године, помиње само два порушена градића, један према другом.⁷²⁴ Сам Бован је, мада је на Д. Унгнада оставио утисак села,⁷²⁵ током читавог XVI века имао знатан број становника. Највећи је био почетком XVI века; у попису из 1516. године у Бовну је уписано 140 хришћанских и 31 муслиманска кућа, 31 неожењен, 12 удовица и 3 баштине. Осим тога, у Бовну је било још

⁷¹⁵ Нишки дефтер No 27 (1498), 9, 10.

⁷¹⁶ Смедеревски дефтер No 166 (Мурат III), 295.

⁷¹⁷ Дефтер Ливе Паша No 167 (1530—31), 445.

⁷¹⁸ Крушевачки дефтер No 179 (1536), 148.

⁷¹⁹ Крушевачки дефтер No 567 (1575—76), 159, 160.

⁷²⁰ Крушевачки дефтер No 95 (Мурат III), 406.

⁷²¹ А. Дероко, нав. дело, 109.

⁷²² Стара српска писма из руског манастира св. Пантелејмона у Светој Гори, Прилог арх. Леонида, Гласник СУД, XXIV, 1868, 273.

⁷²³ Ст. Новаковић, нав. дело, Споменик, XVIII, 62.

⁷²⁴ Р. Matković, нав. дело, Rad JAZU, CXII, 217.

⁷²⁵ Исто.

8 млинова, 1 ливада и 1 виноград, укупан приход је износио 18.358 акчи.⁷²⁶ Попис из 1530. показује упадљиво опадање броја становника; џемат муслимана броји само 12 кућа, а џемат хришћана: 96 кућа, 35 неожењених, 8 удовица, уписане су, такође, и 3 баштине, приход износи 17.081 акчу.⁷²⁷ Ово опадање наставља се и даље; године 1536. у Бовну има 27 муслиманских и 55 хришћанских кућа, 15 неожењених, 8 удовица и 3 баштине, приход износи 17.081 акчу.⁷²⁸ Четрдесетак година касније, овај однос се опет мења: 35 муслиманских кућа и 7 неожењених, 33 хришћанске куће, држе 3 баштине, и 6 неожењених. Осим тога био је уписан и џемат муслимана који су у самом Бовну држали 22 винограда. Приход од читавог места износио је 10.081 акчу.⁷²⁹ У време владавине Мурата III поново се повећава број хришћана: сада износи 47 кућа и 9 неожењених, док муслимана има 30 кућа. Хришћани су држали 3 баштине, а целокупан приход од села износио је 1.400 акчи. Међу муслиманским становништвом налазе се хатиб и имам, мујезин и 1 бератлија.⁷³⁰

Као насеље са знатним бројем муслиманског становништва, Бован је морао имати, и то од најранијег времена, и извесне објекте исламске архитектуре. Извори, засада, потврђују само постојање џамије. У попису из 1536. уписани су први пут имам и мујезин,⁷³¹ док се џамија помиње тек у време владавине Мурата III. Припадала је вакуфу Махмуда Хаџија, чији је годишњи приход износио 6.500 акчи.⁷³² Средином XVII века Хаџи Калфа је забележио да је Бован кадилук.⁷³³

Што се тиче занимања становника, изгледа да је у знатној мери било развијено виноградарство; шездесетих година, на пример, постојала су у Бовну 22 винограда. У истом попису уписано је и 7 ливада, такође у поседу муслимана.⁷³⁴

ОБЛА ГЛАВА. — Село северозападно од Алексинца. Први пут је уписано 1536. године. Тада је имало 23 куће, 9 су биле на баштини, и 2 неожењена; приход је износио 4.306 акчи.⁷³⁵ Шездесетих година број кућа се попео на 28, неожењених је било 9 а приход је износио 2.500 акчи.⁷³⁶

ПРУГОВАЦ. — Село северозападно од Алексинца. Први пут је уписано 1536. године; имало је 30 кућа, на баштини су биле 23, и 5 неожењених, приход од села износио је 2.500 акчи.⁷³⁷ Седамдесетих година број становника се повећао; сада је било: 42 куће, 19 их је било на баштини, и 6 неожењених, приход је износио 6.500 акчи.⁷³⁸

⁷²⁶ Крушевачки дефтер No 55 (1516), 25.

⁷²⁷ Дефтер Ливе Паша No 167 (1530—31), 444.

⁷²⁸ Смедеревски дефтер No 179 (1536), 147.

⁷²⁹ Крушевачки дефтер No 567 (1575—76), 151.

⁷³⁰ Крушевачки дефтер No 95 (Мурат III), 398.

⁷³¹ Смедеревски дефтер No 179 (536), 147.

⁷³² Крушевачки дефтер No 95 (Мурат III), 415.

⁷³³ Kâtib Celebi, Cihan nûmâ R 1629, 301.

⁷³⁴ Крушевачки дефтер No 567 (1575—76), 151.

⁷³⁵ Смедеревски дефтер No 179 (1536), 157.

⁷³⁶ Крушевачки дефтер No 567 (1575—76), 160, 161.

⁷³⁷ Смедеревски дефтер No 179 (1536), 153.

⁷³⁸ Крушевачки дефтер No 567 (1575—76), 152.

СТАНЦИ. — Село југоисточно од Алексинца. Ту је, без сумње, реч о знатнијем средњовековном насељу; у време првог турског пописа, 1516. године, ово село има 78 кућа, 2 су биле на баштини, 8 неожењених и 12 удовица; осим тога, у селу су још били уписани: хаса виноград, ливада и 8 млинова, приход је износио 14.995 акчи.⁷³⁹ Почетком тридесетих година забележен је само приход у износу од 10.957 акчи.⁷⁴⁰ По следећем попису, који је из седамдесетих година, у овом селу постоји само 6 хришћанских и 4 муслиманске куће; приход износи 2.500 акчи.⁷⁴¹

НИШ. — Ако би се поредиле историје појединих градова, онда би се за Ниш могло рећи да је у много чему делио судбину Београда. Ово је, несумњиво, резултат извесне сличности положаја. Оба града налазила су се на местима која су се могла лако бранити и оба су значајне раскрснице путева. Зато се готово може рећи да је на југу Ниш имао онај значај који је Београд имао на северу.

Као и Београд, и Ниш дугује своје име Келтима. Они су, веома вероватно, први подигли утврђење на овом месту. Касније, у време између 4. и 6. године н. е., Римљани су ту основали свој војни логор. Антички Naissus, који се затим овде развио, био је, судећи по многобројним античким налазима, знатно насеље. Свој значај задржаће Ниш и током готово читавог средњег века као утврђење и, нарочито у каснијем периоду, као трговачко средиште. Долазак Турака — Ниш је први пут освојен 1386, а коначно 1428. године — умногоме је измењено даљи развитак овога града. Он је, наиме, као тврђава у унутрашњости земље, готово сасвим изгубио наглашени војни значај који је до тада имао и почео да се развија као трговачко и прометно место. Само једном, у попису из 1541. године, помиње се овде посада: цемат тобџија, азапа, марголосо и коњаника.⁷⁴² Што се тиче тврђаве, она је, по сведочанству путописаца, била у веома лошем стању. У тој занемарености тврђаве треба, највећим делом, тражити разлог што овај град оставља на путнике више лош него добар утисак. Слажу се, углавном, сви у томе да има развијену трговину. Иначе, називају га варошицом, па чак и селом. „Варош Ниш била је некад знатан град“, бележи А. Вранчић, „сада пак, ради многих трговаца, старих рушевина које се надалеко протежу, лешина је старога града“.⁷⁴³

Ниш је, међутим, за турске прилике био знатан град. Турци су, изгледа, од најранијег времена овде подизали своје задужбине; већ пред крај XV века у Нишу постоје једна џамија и два месцида. Џамија, вероватно ранија хришћанска црква, носи име султана Мурата; по Евлији Челебији, није била толико лепа, али је грађена у старом стилу.⁷⁴⁴ Један месцид је био задужбина Абди Деде и Хизра и налазио се на врху моста, а други неког Хаџи Балабана.⁷⁴⁵ Мост у Нишу

⁷³⁹ Крушевачки дефтер No 55 (1516), 28.

⁷⁴⁰ Крушевачки дефтер No 161 (1530), 68.

⁷⁴¹ Крушевачки дефтер No 567 (1575—76), 160.

⁷⁴² Регистар војничких плата гарнизона Смедерева, Осидека и Београда No MXT 567 (1541), 56—66.

⁷⁴³ A. Verancsics, нав. дело, МНН SS, II, 306.

⁷⁴⁴ Evlija Celebi, изд. H. Šabanović, нав. дело, 63.

⁷⁴⁵ Нишки дефтер No 27 (1498), 142.

подигнут је пре 1491. године.⁷⁴⁶ По Х. Дерншваму, уколико је реч о истом објекту, овај мост се налазио на крају вароши; био је доста широк и добар.⁷⁴⁷ У Нишу су се још налазили: једна завија, задужбина Али-бега, сина Михал-беговог — припадало јој је једно пиринчано поље, имарет Мехмед-бега, сина Минет-беговог, неколико млинова на Нишави, 29 дућана и 2 камама, од којих се један, по Х. Дерншваму, налазио на крају вароши. Био је леп и у њему је један велики точак дизао и терао воду из Нишаве.⁷⁴⁸ Евлија Челебија бележи, уколико је реч о истим хамамима, да су се налазили на оба краја моста.⁷⁴⁹ Подигли су их Али-бег, син Михал-бегов и Мехмед-бег, син Минет-бегов.⁷⁵⁰ На крају, у граду су у то време још постојале воскара и бозациница.⁷⁵¹ Повећање броја дућана на 54 и изградња три мензила и једног, а можда и два каравансараја, до чега је дошло у времену до 1516. године, несумњив су доказ да је Ниш у то време доживљавао полет своје трговине. Х. Дерншвам каже да су преноћили у једном каравансарају близу моста, а било их је још много.⁷⁵² Р. Лубенау помиње само два лепа каравансараја.⁷⁵³ Поменути попис из 1516. године помиње још и једну радионицу, 9 одаја (hücre) и месџид неког Хаџи Дурмуша.⁷⁵⁴ Нешто касније, у Нишу је Мустафа Баба подигао текију, а неки Једрењанин Бали, месџид.⁷⁵⁵ У време владавине Мурата III у Нишу се по имену помињу једна џамија и 7 месџида. Међутим, пошто у то време касабана има укупно 10 махала, то је сасвим вероватно да је број богомоља могао да износи и 10.⁷⁵⁶ Евлија Челебија, међутим, затиче у Нишу, поред већ поменуте џамије султана Мурата, још две: џамију Мусли-ефендије и Хусеин-џеџаје, као и више месџида.⁷⁵⁷ Француз Кикле помиње више џамија, од којих се главна зове Хункјар џамија — то је, у ствари, џамија султана Мурата — а друга је Јусуф-бегова, остале су мање.⁷⁵⁸

Поједине паше и остали турски великодостојници вероватно су ту имали своје конаке. У једној таквој кући преноћио је 1553. године Х. Дерншвам. По њему, „била је пространо ограђена, као неко сељачко двориште, једним зидом од иловаче или непечене цигле. На улазу у двориште налазила се велика капија, а поред ње соба са једним огњиштем и једна стаја за неколико коња. Према капији била је дрвена кућа, подигнута на некој старој згради и зидинама. Коњушница није била ни упола саграђена. Кућа је имала две ћелије са огњиштем, а у средини ходник, све отворено, без патоса и нарочитог тавана. Пред кућом, преко улице, било је исто тако једно пространо огра-

⁷⁴⁶ Рачуни трошкова царске кухиње No O 91, 577.

⁷⁴⁷ H. Dernschwam, изд. Fr. Babinger, нав. дело, 8.

⁷⁴⁸ Исто.

⁷⁴⁹ Evlija Celebi, изд. H. Šabanović, нав. дело, 64.

⁷⁵⁰ Смедеревски дефтер No 1007 (1516), 260—263.

⁷⁵¹ Сви ови подаци узети су из дефтера No 27 (1498), 4, 5, 8, 73, 77.

⁷⁵² H. Dernschwam, изд. Fr. Babinger, нав. дело, 257.

⁷⁵³ О. Зиројевић, нав. дело, Годишњак, XIII, 58.

⁷⁵⁴ Смедеревски дефтер No 1007 (1516), 262, 263.

⁷⁵⁵ Смедеревски дефтер No 135 (1521—23), 65.

⁷⁵⁶ Смедеревски дефтер No 166 (Мурат III), 286.

⁷⁵⁷ Evlija Celebi, изд. H. Šabanović, нав. дело, 63.

⁷⁵⁸ Р. Самарџић, нав. дело, 197.

ђено двориште са дрвеном сељачком зградом, за жене тога паше“.⁷⁵⁹ У време проласка Евлије Челебије ту је било високих сараја на спрат, док су остале куће биле приземне и сиротињске, а све су биле покривене ћерамидом и окружене виноградима и баштама.⁷⁶⁰ Кикле помиње у Нишу више чесама,⁷⁶¹ а Евлија Челебија истиче Хајдар-ћехажину чесму, подигнуту 1590/91. године. Осим тога, по Евлији, у Нишу је још било 23 мектеба, 3 текије, 1 себиљ, 4 турбета и 200 дућана. На Мехмед-пашином мосту, који је носио датум (1619. годину), налазио се диван киоск за одмарање.⁷⁶²

Хришћани су у граду имали своју цркву. Х. Дернашвам је описује као обичну малу кућицу, саграђену од камена.⁷⁶³ Касније је, изгледа, саграђена још једна, јер Шт. Герлах помиње нову дрвену црквицу, покривену каменим плочама и украшену сликама.⁷⁶⁴ Биће да су католици своју службу држали пре у некој обичној кући него у цркви, јер К. Рим бележи само да је присуствовао миси коју је држао редовник кога тамошњи Дубровчани издржавају.⁷⁶⁵ Име једне муслиманске махале, „Махала месџида црква“,⁷⁶⁶ наводи на закључак да је овај месџид, можда, подигнут на темељима некадашње цркве.

Када томе додамо многобројне остатке античког Naissus-а: зидине, стубове, натписе, присутне готово на сваком кораку, који су, у ствари, највише и импресионирали путнике, добићемо доста одређену представу о изгледу овога града у XVI и XVII веку.

Што се тиче броја становника и њиховог етничког састава, обавештења која дају путописци доста су произвољна. Ниш је, наиме, по сведочанству званичних турских пописа, увек био насељен претежно муслиманима и укупан број становника био је све време знатан, мада је био већи крајем XV и почетком XVI века него у каснијем периоду, односно пред крај XVI века. Године 1498. у Нишу је било 169 муслиманских и 95 хришћанских кућа, затим још 17 неожењених и 32 удовице;⁷⁶⁷ 1516. — 147 муслиманских и 83 хришћанске куће, 21 неожењен и 25 удовица;⁷⁶⁸ шездесетих година — 234 муслиманске куће и 28 неожењених, 43 хришћанске куће и 11 неожењених,⁷⁶⁹ и, најзад, у време владавине Мурата III — 193 муслиманске и 30 хришћанских кућа.⁷⁷⁰ Треба још једном истаћи да се ови подаци не могу узети као коначни, јер, као што је познато, у пописе није уписивано целокупно становништво. Када је реч о каснијем времену, ту су обавештења о броју становника сасвим оскудна. Француз А. Пуле задовољава се само констатацијом да је Ниш мали град,⁷⁷¹ док Евлија Челебија бележи да варош, која лежи у равној долини, има 2.060 сиротињских

⁷⁵⁹ H. Dernschwam, изд. Fr. Babinger, нав. дело, 9.

⁷⁶⁰ Evlija Čelebi, изд. H. Šabanović, нав. дело, 63.

⁷⁶¹ P. Самарџић, нав. дело, 197.

⁷⁶² Evlija Čelebi, изд. H. Šabanović, нав. дело, 63.

⁷⁶³ H. Dernschwam, изд. Fr. Babinger, нав. дело, 10.

⁷⁶⁴ P. Matković, нав. дело, Rad JAZU, CXVI, 50.

⁷⁶⁵ Исти, нав. дело, Rad JAZU, CXII, 176.

⁷⁶⁶ Смедеревски дефтер No 166 (Мурат III), 288.

⁷⁶⁷ Нишки дефтер No 27 (1498), 7, 5.

⁷⁶⁸ Смедеревски дефтер No 1007 (1516), 206—208.

⁷⁶⁹ Смедеревски дефтер No MXT 632 (s. d.), 181, 182.

⁷⁷⁰ Смедеревски дефтер No 166 (Мурат III), 286.

⁷⁷¹ P. Самарџић, нав. дело, 212.

кућа и великих сараја на спрат,⁷⁷² што не мора да буде сасвим нерелативно. Писац француског дневника из 1696. године налази да је Ниш мали град са којих 300 до 400 рђаво грађених и махом општењених кућа.⁷⁷³ На ово је, без сумње, имала утицаја чињеница да се Ниш пре тога два пута налазио у рукама Аустријанаца.

На путописце Ниш оставља утисак места с развијеном трговином. „Има много дашчара турских, дубровачких и других трговаца“ — забележио је 1571. године К. Рим на проласку кроз Ниш.⁷⁷⁴ И он је то заиста и био, изгледа, од најстаријих времена, јер већ крајем XV века овде налазимо 29⁷⁷⁵ а 1516. 54 дућана, као и више каравансараја.⁷⁷⁶ Поменуто године приход од тржне таксе, нијабеза и пореза на винску бурад самог Ниша износио је 18.000 акчи, а од вапшара који се ту одржавао 3.300, што је велика сума с обзиром на то да је у исто време целокупан приход од Ниша износио 45.064 акче.⁷⁷⁷ Промет је био регулисан посебним кануном за Ниш — најранији је из 1498. године⁷⁷⁸ — који, можда, најбоље и најречитије одређује улогу и место трговине у животу овога града. Пред крај XVI века, међутим, упоредо са опадањем града, долази и до опадања робног промета; шездесетих година приход од тржне таксе износи 10.000 акчи,⁷⁷⁹ а у време владавине Мурата III толико износи целокупан приход од града.⁷⁸⁰

Тешко је нешто одређеније рећи о броју трговаца у разним временима и о њиховом етничком саставу. Х. Дерншвам бележи 1553. године да је у Нишу нашао неколико далматинских трговаца,⁷⁸¹ реч је, несумњиво о Дубровчанима, а Шт. Герлах, који је овуда прошао 1578. године, затиче само једног Дубровчанина са слугом.⁷⁸² Више обавештења о броју дубровачких трговаца у одређеном времену и о обиму њиховог пословања дају документи Дубровачког архива. Тако сазнајемо да су крајем шездесетих и почетком седамдесетих година XVI века пословали у Нишу Иван Глеђевић, Симко Радељић, Винченцо Ђурђевић, Михаило Петров и Никола Радов; последња двојица бавили су се и занатима. Висина задужења Ивана Глеђевића и Симка Радељића, на пример, износила је у току 1570/72. године 4.755 дуката и 80 гроша.⁷⁸³

Судећи по турским званичним пописима, муслимани су се у највећој мери бавили занатима. Тако се, на пример, у попису из 1498. године помињу само 6 бакалина, док су остали били занатлије, што указује да је Ниш био не само трговачки него и значајан занатски центар.

⁷⁷² Evlija Čelebi, изд. Н. Šabanović, нав. дело, 63.

⁷⁷³ И. Божић, нав. дело, 182.

⁷⁷⁴ Р. Matković, нав. дело, Rad JAZU, CXII, 176.

⁷⁷⁵ Нишки дефтер No 27 (1498), 76, 77.

⁷⁷⁶ Смедеревски дефтер No 1007 (1516), 262, 263.

⁷⁷⁷ Исто, 208.

⁷⁷⁸ М. Соколоски, Закон за градот Ниш, Гласник на Институтот за национална историја, I, 2, Скопје, 1957, 195, 196.

⁷⁷⁹ Смедеревски дефтер No MXT 632 (s. d.), 182.

⁷⁸⁰ Смедеревски дефтер No 166 (Мурат III, 286.

⁷⁸¹ Н. Dernschwam, изд. Fr. Babinger, нав. дело, 9.

⁷⁸² Р. Matković, нав. дело, Rad JAZU, CXVI, 50.

⁷⁸³ Деб. нот. 118, 61; 90, 54, 56, 73, 62, 63, 65, 67, 84—4; 86; 102, 112; 115; 120, 147, 148, 158; 162; 177; 183, 103, 120—1, 122, 129, 130, 131, 133; 135; 137, 137; 138, 159, 165; 166.

Највише је било кројача и касапа; од осталих заната забележени су: кожари, свилари, телали, хамамџије, златари, воскари, папуџије, налбанги, сапунџије, пекари, халваџије и казази.⁷⁸⁴ Међу занатлијама било је и странаца. Х. Дерншвам помиње занатлије из Шибеника који су израђивали клобуке,⁷⁸⁵ а занатлије су били и Дубровчани Михаило Петров и Никола Радов, који су шездесетих и седамдесетих година овде пословали.⁷⁸⁶

Ипак, не мали број становника ове касаве обрађивао је земљу, коју је плодно Нишко поље у обиљу нудило. На основу висине дажбина може се закључити да су се земљорадњом у знатно већем броју бавили хришћани, као и то да је највише била развијена култура пиринча. Тако је 1498. године ушур од пиринца који су гајили муслимани износио 40 кејлица, или 400 акчи, док је од пиринчаних поља која су обрађивали хришћани укупна годишња жетва износила 106 муда и 13 кејлица, или 21.330 акчи, а то значи половину укупног прихода од хришћана уопште.⁷⁸⁷ Попис из 1516. године показује повећање површина под приринчом; ушур муслимана износио је сада 51 кејлицу, или 612 акчи, док је целокупна жетва приринчаних поља Нишаве давала те године 153 муда и 5 кејлица, или 36.780 акчи.⁷⁸⁸ На другом месту било је, изгледа, виноградарство; године 1498. муслимани су обрађивали 220 дунума винограда, док је ушур од хришћана износио 452 медре, или 8.064 акче.⁷⁸⁹ У попису из 1516. године број муслиманских винограда са смањује, износи 175 дунума, а хришћанских се повећава: 533 ведре, или 9.414 акчи.⁷⁹⁰ Шт. Герлах помиње у Нишу многа поља и винограде,⁷⁹¹ а Евлија Челебија каже да су куће окружене виноградима и баштама.⁷⁹² По Х. Дерншваму, међутим, све је ту било пусто и зарасло, само су се на неким местима још могле познати њиве и виногради.⁷⁹³ У другој половини XVI века долази заиста до извесног запуштања виноградарства. Попис из времена владавине султана Мурата III бележи само 146 дунума винограда које су држали муслимани.⁷⁹⁴ Значајно место заузимало је и гајење житарица, у првом реду пшенице. Тако су, на пример, 1498. године муслимани дали ушур у износу од 31, а хришћани 140 лукна пшенице.⁷⁹⁵ Ту је затим било још ливада, воњјака и бостана. Хришћанско становништво Ниша имало је обавезу, изгледа, већ у време владавине Мехмеда II да храни поштанске коње. У попису из 1498. године забележено је да 40 улачких кућа, за одређене пореске олакшице, храни два поштанска коња.⁷⁹⁶ Касније, од шездесетих година, ова обавеза се више не спомиње.

⁷⁸⁴ Нишки дефтер No 27 (1498), 7, 6; Смедеревски дефтер No 1007 138, 159, 165; 166.

⁷⁸⁵ H. Dernschwam, изд. Fr. Babinger, нав. дело, 9.

⁷⁸⁶ Деб. нот. 90, 62, 63, 65, 67, 73, 84—4; 86.

⁷⁸⁷ Нишки дефтер No 27 (1498), 5, 6, 8.

⁷⁸⁸ Смедеревски дефтер No 1007 (1516), 207, 208.

⁷⁸⁹ Нишки дефтер No 27 (1498), 5, 6.

⁷⁹⁰ Смедеревски дефтер No 1007 (1516), 207, 208.

⁷⁹¹ P. Matković, нав. дело, Rad JAZU, CXVI, 51.

⁷⁹² Evlija Celebi, изд. H. Šabanović, нав. дело, 63.

⁷⁹³ H. Dernschwam, изд. Fr. Babinger, нав. дело, 128.

⁷⁹⁴ Смедеревски дефтер No 166 (Мурат III), 286.

⁷⁹⁵ Нишки дефтер No 27 (1498), 5, 6.

⁷⁹⁶ Исто, 6.